

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 336.711:330.341.424

Степан Васильович Сембер,

канд. екон. наук, доцент, директор

Закарпатський регіональний центр соціально-економічних
і гуманітарних досліджень НАН України;

Вікторія Степанівна Стойка,

канд. екон. наук, доцент;

Легеза Неля Емерихівна

Ужгородський національний університет, Ужгород

ІСЛАМСЬКІ БАНКИ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Термін «ісламська фінансова система» є порівняно новим у науковому обороті, оскільки з'явився в середині 1980-х років. Часто під даним поняттям розуміють фінансову систему, в якій не передбачено отримання процента. Однак принципи ісламських фінансів є значно ширшими, ніж відмова від позикового відсотка. Правила ведення банківської справи у мусульманських країнах засновані на шаріаті, тобто сукупності правил та законів, які стосуються управління економікою, соціальних, політичних, культурних аспектів ісламського суспільства. Шаріатським правом також забороняється укладання аморальних угод і схвалюється соціальна справедливість, яка забезпечується шляхом розподілу ризиків і доходності, та здійсненням соціальних інвестицій. Це такі необхідні етичні та моральні гарантії, які відсутні в сучасній традиційній банківській системі.

Специфіку функціонування ісламського банкінгу досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Вишневський, О. Вишневська, У. Байрам, О. Галицька, О. Заруцька, В. Корнеєв, В. Кремень, І. Москаленко, О. Чугаєв, А. Чередниченко, І. Шамова. Зокрема, В. Вишневський та О. Вишневська [1] звертають увагу на такі інституційні особливості ісламських

банківських установ, як недопущення лихварства та заборона позикового відсотка. У. Байрам [3] розглядає специфіку діяльності ісламських банків та перспективи їх розвитку в Україні. В. Кремень і І. Москаленко [9] описують діяльність ісламських банків та їх входження на фінансові ринки європейських країн. Стаття О. Чугаєва та А. Чередниченка [11] присвячена дослідженню фінансових інструментів ісламського банкінгу. І. Шамова [15] обґрунтовує особливості операцій ісламських банків.

Незважаючи на активацію уваги до специфіки ісламського банкінгу, обмеженою є кількість наукових публікацій, у яких розглядаються особливості становлення та розвитку ісламських банківських установ, їх роль у соціально-економічному розвитку країн та місце у світовій фінансовій системі. Зважаючи на бурхливий розвиток мусульманських банків у всьому світі, вивчення властивостей функціонування ісламського банкінгу є актуальним та становить важливий теоретичний і практичний інтерес.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей становлення та розвитку ісламських банків у світовій фінансовій системі.

© С.В. Сембер, В.С. Стойка,

Н.Е. Легеза, 2016

Історія ісламської банківської справи починається з перших днів появи ісламу. Найбільш важливою подією, яка привела до виникнення ісламських банків, стала поява вчення пророка Мухаммеда про заборону ріби (відсотка). Пророком засуджувались ті, хто займався кредитуванням і давав позику під відсоток. Із часів появи ісламської цивілізації існували такі операції, як обмін валюти, грошові перекази та використання чеків. Втім, на відміну від звичайних банків, що розвивались паралельно з відродженням європейської торгівлі у XIII ст., ісламська банківська справа не дістала свого розвитку, оскільки функції фінансових інститутів взяли на себе фізичні особи. У результаті розвитку торгівлі та колоніалізму мусульманські країни прийняли традиційну банківську систему, а банківська справа, яка зародилася в ранній період розвитку ісламу, перестала існувати [2].

Так зване «ісламське відродження», яке охопило весь мусульманський світ, стало поштовхом для створення ісламської банківської справи. Перші спроби організувати ісламський банк відносяться до 60-х років минулого століття, коли економіст Ахмад Аль Наджар у єгипетському місті Міт Гамр створив банк, у рамках якого виконувалися операції щодо збереження і накопичення коштів фізичних осіб і здійснювалось інвестування частки накопичених ресурсів на умовах, які виключали лихварство. Абсолютно скасовувались відсотки за грошовими операціями, але передбачалася участь у прибутку від укладених угод. Основний напрям роботи банку полягав у залученні коштів дрібних вкладників і створенні капіталу, що використовуються відповідно до принципів Шаріату. На жаль, на хвилі боротьби з ісламськими радикальними організаціями банк у 1967 р. був закритий. Але це був тільки перший етап у становленні ісламської банківської сис-

теми, яка в подальшому пройшла декілька етапів розвитку і досягла сучасного рівня [3, с. 207].

У 70-х роках XX ст. у багатьох мусульманських країнах відбулися політичні зміни, які дали поштовх легалізації ісламських фінансових інститутів. На Близькому Сході почали законно функціонувати багато ісламських банків, зокрема, такі як Дубай Ісламік Банк (1975 р.), Файзел Ісламік Банк у Судані (1977 р.), Файзел Ісламік Банк у Єгипті (1977 р.), Бахрейн Ісламік Банк (1979 р.).

Дані зміни стосувалися і країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, в яких проживало населення, що сповідувало іслам. Зокрема, Філіппінський Амана Банк був заснований у 1973 р. відповідно до президентського наказу як спеціалізований банківський інститут. Заснування цього банку стало поступкою філіппінської влади в реакції на повстання мусульман із вимогами задовольнити потреби економічної сторони життя мусульманського суспільства. Однак основним завданням цього банку стало будівництво і реконструкція в містах Мінданао, Сулу і Палаван на півдні країни.

У Малайзії дебют ісламської банківської справи відбувся в 1983 р. Першим ісламським фінансовим інститутом у Малайзії стала Ісламська Ощадна Корпорація за вкладками паломників, заснована в 1963 р. У 1969 р. ця організація була перетворена на Управління у справах паломників і Фондовий департамент, відомий зараз як Табунг Хадж. Ця організація діяла як фінансова компанія, яка інвестувала збереження паломників згідно із канонами Шаріату, але її роль була досить обмежена рамками небанківського фінансового інституту. Разом з тим успіх Табунг Хаджа сприяв відкриттю ісламського малайзійського банку Bank Islam Malaysia Berhad, який надає весь спектр ісламських банківських послуг.

Слід відзначити, що в цей період набули поширення ісламські фінансові інститути також і у тих країнах, де мусульмани проживали у складі населення в меншості. Так, у 70-х роках в Індії відбулось кількісне зростання безпроцентних заощаджень і кредитів на соціальні цілі. Ісламська банківська система (зараз – Ісламський Фінансовий Дім), заснована в Люксембурзі в 1978 р., продемонструвала західному суспільству приклад ведення ісламської банківської справи [4, с. 86]. Це був перший ісламський фінансовий інститут, створений у немусульманській країні. Після цього відбулося створення швейцарського Daral-Malal-Islami (1981 р.).

У подальшому в таких країнах, як США, Великобританія та Австралія, були створені різні фінансові установи, які надавали ісламські банківські послуги. У США сферу ісламського банкінгу представляли не тільки фінансові інститути, але й освітні заклади. Зокрема, Гарвардський університет проводив щорічні форуми щодо ісламського фінансування. Американський фінансовий дім ЛАРІБА (LARIBA), створений у 1987 р., став передовим ісламським фінансовим інститутом і вже функціонує в 35 штатах США. ЛАРІБА пропонує послуги щодо житлового кредитування, фінансування малого бізнесу та торговельного фінансування.

У Великобританії перший ісламський банк Islamic Bank of Britain розпочав свою діяльність 6 серпня 2004 р. При цьому припускалось, що 1,8 млн британських мусульман матимуть можливість здійснювати свої банківські операції в результаті створення даної структури.

В Австралії першим ісламським фінансовим інститутом став створений у 1989 р. Мусульманський Суспільний Кооператив Австралії (Muslim Community Cooperative Australia). Маючи стартовий капітал у сумі 22 300 австралійських до-

ларів і всього 10 членів кооперативу, його сукупні активи зросли до 26 млн австралійських доларів, що означає щомісячний приріст близько 50 членів кооперативу [5, с. 49-50].

Сьогодні у світі функціонують ряд організацій, які сприяють розвитку ісламських фінансових інститутів. При цьому основним трендом у регулюванні ісламського банкінгу є стандартизація засобів управління і контролю. Ключову роль у розробці міжнародних стандартів і процедур у розвитку сектору в різних країнах відіграє Ісламський Банк Розвитку (ІБР). За сприяння ІБР у 1981 р. був створений спеціальний інститут для розвитку дослідницької діяльності та підготовки кадрів. ІБР був створений як міжурядова фінансова організація, членами якої є країни-учасниці Організації Ісламської Конференції. Офіційно свою діяльність банк розпочав у жовтні 1975 р. Сьогодні до складу ІБР входять 56 держав, завдяки яким сформовано капітал банку в розмірі 45 млрд дол. Місія ІБР полягає у підтриманні економічного та соціального прогресу в мусульманських країнах відповідно до законів ісламу. Тому основними напрямками його діяльності є сприяння співробітництву між ісламськими країнами, боротьба з бідністю, підвищення рівня освіти, підтримка науки та розвиток технологій, інвестиції в інфраструктуру банківського та фінансового секторів. У своїх операціях ІБР використовує ісламські фінансові послуги. Банком були засновані спеціальні фонди для фінансування певних видів діяльності, у тому числі фонди для допомоги мусульманським общинам у країнах, які не є членами організації ісламської конференції.

Існують також ряд інших організацій, які займаються розробкою стандартів ісламського банкінгу відповідно до вимог шаріату. До їх складу входять

AAOIFI, «The Islamic Finance Service Board» (IFSB), «The International Islamic Financial Market», «Council for Islamic Banks and Financial Institutions» (CIBAFI), «Arbitration and Reconciliation Centre for Islamic Financial Institutions». Крім того, «Міжнародний центр з управління ліквідністю» займається розвитком вторинного ринку ісламських цінних паперів і розробкою нових фінансових інструментів для ісламського фінансування, а «Міжнародне ісламське рейтингове агентство» – розвитком ісламського фінансового ринку, розробкою міжнародних стандартів ісламського банкінгу та присвоєнням рейтингу ісламським фінансовим організаціям [6; 7].

За різними даними сьогодні у світі нараховується близько 200 ісламських банків та низка інших ісламських небанківських фінансових інститутів. Провідні західні банки відкривають у себе ісламські підрозділи: «Чейз Манхеттен», «Голдмен Сакс», «Ай-Ен-Джі», «Джей Пі Морган» та ін. Американський банк «Сітібенк» уже тривалий час співпрацює з ісламськими банківськими структурами, вклавши близько 1 млрд дол. США у спеціалізовані ісламські фонди. Ще в 1997 р. «Сітібенк» заснував у Бахреїні своє повноважне відділення «Сіті Ісламік Інвестмент Бенк» з капіталом 20 млн дол. США. Спеціальні ісламські департаменти відкривають також великі світові банки – «Дойчебенк» і HSBC. Послугами ісламських банків користуються такі транснаціональні гіганти, як «GeneralMotors», «IBM», «Alcatel», «Daewoo» та ін. [8].

Таким чином, розвиток ісламського банкінгу у світовій фінансовій системі характеризується кількома етапами. Зокрема, І. Москаленко та В. Кремень [8, с.10] виділяють такі етапи становлення та розвитку ісламських банків: зародження, спроба відновлення, становлення, розши-

рення діяльності та вихід на фінансові ринки неісламських країн (див. таблицю).

У сучасному світі «згідно з Кораном» формується відносно невелика кількість світового фінансового капіталу: від 700 млрд до 1 трлн дол. США. Такими ресурсами оперують близько 500 великих фінансових компаній, які, власне, і називаються ісламськими банками. Сектор ісламського фінансування є таким, що найбільш стрімко розвивається у глобальній фінансовій системі: він збільшується на 15-20% щорічно. Згідно з оцінками експертів Управління ісламських фінансових послуг Малайзії, ісламська фінансова індустрія у 2015 р. може збільшити свої активи до 2,8 трлн дол. [10].

На сьогодні світовими лідерами ісламського банкінгу є такі країни [10; 11, с. 14]:

Іран, де взагалі немає банків західного типу. У 2009 р. на іранські банки припадало 40% загальних активів 100 найбільших ісламських банків, а Bank Melli Iran вважається найбільшим з них. На Іран припадає 235 млрд дол. США ісламських фінансових активів;

Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати, на які припадає більше половини ісламських банківських активів країн Ради зі співробітництва країн Перської затоки;

Бахрейн, де сконцентровано найбільшу кількість ісламських банків – 35;

Малайзія, яка вважається інноваційним центром мусульманського фінансового світу і випереджає в розвитку цієї сфери країни Перської затоки практично на десятиліття;

Великобританія, де проживають понад 2 млн мусульман і яка стала ісламським фінансовим центром на Заході (перший у Європі ісламський банк Islamic Bank of Britain відкрився в Лондоні ще в 2002 р.).

Особливості становлення та розвитку ісламських банків¹

Період	Роки	Характеристика
Зародження	VIII–X ст.	Широко застосовувалися платіжні засоби (на кшталт векселів, кредитних листів тощо)
	XII–XIII ст.	Розвинена торгівля. Широкі операції з видачі грошових позик здійснювалися лихварями. Відсоток на видані кошти сягав 100-150%, що призводило до масового закріпачення населення
Спроба відновлення	60-ті роки XX ст.	Спроба створити першу фінансову ісламську установу у Єгипті Ахмадаан-Наггара провалилася, оскільки в банк було вкладено тільки 4% населення
Становлення	70-ті роки XX ст.	Здобуття мусульманськими країнами незалежності, різке зростання цін на нафту та ісламське становлення спричинили розвиток ісламського бізнесу, зокрема, банківської системи. Створення першого комерційного банку Nasser Social Bank. У 1975 р. з'явився перший міжнародний фінансовий інститут, який функціонує відповідно до принципів ісламу, – Ісламський банк розвитку
Розвиток	80-90-ті роки XX ст.	Банки пропонують ісламське фінансування у багатьох європейських країнах. Також цей етап характеризується збільшенням кількості фінансових установ та розширенням спектру їх послуг
Розширення діяльності та вихід на фінансові ринки неісламських країн	З 2000 р.	Відбувається стрімке збільшення кількості відділень та вихід ісламських банків на нові ринки, зокрема, європейських країн. Запровадження нових видів діяльності, наприклад, емісія та обіг ісламських облігацій, яких ще декілька років тому не існувало. Приріст активів у цьому періоді в середньому складав 20% щорічно. Послугами ісламських банків користуються такі транснаціональні корпорації, як «General Motors», «IBM», «Alcatel», «Daewoo» та ін.

¹ Джерело інформації: [9, с. 10].

Термін «ісламська банківська справа» означає ведення банківських операцій відповідно до принципів ісламу. У своїх проповідях, покладених в основу Корана, а також висловлюваннях, відомих як «хадіси», пророк Мухаммед чимало уваги приділяв фінансово-економічним питанням. У результаті повноцінною категорією економіки стала справедливність. Філософія і цілі діяльності ісламських банків узгоджуються з принципами ісламського бізнесу, закріпленого в Корані та Хадісах. Згідно з даними

вчень ісламські ділові агенти повинні займатися дозволеним, законним бізнесом, а всі їх операції мають бути побудовані на принципах чесності, справедливості й рівності. Отримане багатство має спрямовуватися на допомогу тим, хто його потребує. Саме через це правила поведінки мусульман у даній сфері мають специфічні для європейця параметри. Головним принципом і відмінністю ісламської банківської системи є виключення з усіх фінансових операцій позикового відсотка. Крім того, мусульманину заборонено

навмисне йти на ризик і укласти угоди в умовах невизначеності, тобто мати справу з ф'ючерсами, опціонами чи купляти майбутній урожай.

Основна ідея роботи ісламського банку полягає в тому, що оскільки гроші – це не товар, то вони не можуть збільшуватися тільки через те, що були надані у вигляді позики. Фактично всі операції у фінансових установах, які працюють за принципами шаріату, здійснюються на основі розподілу відповідальності та пайової участі обох сторін – тієї, яка бере позику, і тієї, яка надає позику. Тобто кредитор може розраховувати на отримання доходу тільки якщо гроші, вкладені в економіку, створили реальну додану вартість. Нагорода банку або вкладника не є гарантованою, а є похідною від прибутку бізнесу. Природно, що банк відкриває рахунки, на яких акумулює кошти вкладників, і ними фінансує підприємців. Однак замість сплати традиційного відсотка підприємець ділить отриманий прибуток з банком, а той, у свою чергу, – з вкладником. Очевидно, що за такого стану речей ісламські банки абсолютно зацікавлені в успішності справи боржника та одержанні ним прибутку, а тому обирають позичальників з максимальною ретельністю. Мусульманський банкір приймає рішення про надання кредиту в першу чергу на основі вивчення перспектив проекту, який пропонується для реалізації, а також ділових якостей позичальника. При цьому ісламські банки не вимагають від клієнта надання застави [8].

Отже, ісламська банківська система, як і будь-яка інша, націлена на отримання прибутку, але головна її відмінність – це методологія і відповідність законам шаріату. Існує визначений набір правил, як саме отримувати прибуток. Фундаментальна відмінність і основний принцип ісламського банку – це взаємний розподіл як витрат і ризиків, так і

доходів. У той час як у традиційній системі основний принцип – «гроші роблять гроші». Немає жодних спекуляцій, а прибуток залежить від того, в який сектор вкладено грошові ресурси і яку частку активів вкладник має право вимагати. Тому є три головні цінності в системі ісламського банку [12]:

- 1) розвиток підприємництва і підприємницьких якостей;
- 2) розвиток торгівлі та комерції;
- 3) здатність принести користь усьому суспільству.

Існують деякі заборони в ісламському банкінгу, пов'язані із законами шаріату:

- лихварство або позики під відсотки; заробіток на азартних іграх; спекуляції на ринку;
- гроші ісламських банків не можуть бути використані в аморальних цілях (торгівля наркотиками, торгівля алкоголем тощо).

Ісламські банки достатньо широко займаються інвестуванням коштів у виробничу сферу, в тому числі й національну промисловість, попередньо проводячи всебічний аналіз інвестиційного проекту, контролюючи перебіг його реалізації, а потім і діяльність створеного за допомогою кредиту підприємства. Це особливо важливо, оскільки на перехідному етапі велика частка некредитоспроможних клієнтів, які мають підприємницький потенціал, але обмежені у стартовому фінансовому капіталі. Традиційні банки, як правило, не розглядають такі проекти, навіть якщо це дуже гарна ідея, яка принесе в майбутньому високі прибутки. Ісламські способи фінансування дають можливість підприємцям, використовуючи свої професійні навички, організувати приватний бізнес.

Таким чином, ісламський банкінг потребує від фінансових інститутів безпосередньої участі в ризиках проекту, що фінансується, і передбачає розподіл при-

бутків та збитків за проектом з позичальником грошових ресурсів. Такі вимоги стимулюють ісламські банки приділяти велику увагу оцінці ризиків, пов'язаних із реалізацією майбутнього проекту, та здійснювати моніторинг використання позикових коштів. На відміну від західних банківських установ, принципи ісламського банкінгу встановлюють жорстку дисципліну, що призводить до відсутності безвідповідального кредитування та дозволяє суттєво знизити кредитні ризики [13].

Усі ісламські фінансові інструменти побудовані таким чином, щоб виконати вказані умови і в той же час отримати прибуток від своєї діяльності. Традиційний банк, по суті, купляє і продає кошти, отримуючи вигоду за рахунок позикового відсотка. Ісламський банк переводить кредитну основу фінансового бізнесу на інвестиційну.

Банк відкриває рахунки, де акумулюються грошові ресурси вкладників, якими потім фінансує підприємців. Втім замість традиційного відсотка підприємець ділить отриманий прибуток з банком, а той, в свою чергу, – з вкладником. Головний принцип такий: винагорода банку або вкладника не є гарантованою, а виникає як похідна від прибутку бізнесу. Таким чином, з економічного обороту повністю виводиться основа традиційної банківської системи – позиковий відсоток. Головний принцип роботи ісламського банку полягає в тому, що оскільки гроші не є товаром, вони не можуть збільшуватися тільки тому, що були надані у вигляді позики. Відповідно, кредитор може розраховувати на дохід тільки якщо гроші, вкладені в економіку, створили реальну додану вартість. Саме тому традиційні кредити та депозити, на які нараховуються відсотки, в ісламському банкінгу поза законом.

Замість традиційних банківських та інвестиційних продуктів в ісламському

світі існує цілий ряд власних специфічних форм.

«Мушарака» – це спільна реалізація проекту банком і підприємцем. Фактично йдеться про специфічний вид проектного фінансування. При мушараці банк здійснює фінансування, не пов'язане з отриманням відсотка, а бере участь у розподілі прибутку. Розподіл прибутку здійснюється таким чином: визначена частка виділяється партнеру в оплату за його роботу, управлінський досвід чи іншу участь у проекті. Частина, яка залишилася, розподіляється між партнером і банком, який надав фінансування, у співвідношенні, пропорційному вкладу кожного учасника. При збитках втрати розподіляються також пропорційно участі у фінансуванні.

«Мудароба» – це угода, згідно з якою клієнт банку передає гроші банку для наступного їх вкладення у визначений проект або вид діяльності. Прибуток, отриманий у результаті реалізації проекту, розподіляється в обумовленій пропорції. Ця операція являє собою аналог пасивної банківської операції – залучення грошових ресурсів. Але ісламська унікальність полягає в тому, що клієнт точно знає, куди будуть спрямовані його гроші [14].

«Мурабаха» – це такий вид операції, коли банк надає кошти на придбання товарів, спочатку купуючи їх для свого клієнта, а потім перепродаючи їх своєму клієнту за вищою ціною. Така операція вважається законною з точки зору ісламського права, тому банк на термін від купівлі до перепродажу вважається єдиним власником майна. З такої точки зору послуги ісламських банків відрізняються від послуг неісламських банків, які просто кредитують клієнта на купівлю товарів [15, с. 197].

До інших операцій, характерних тільки для ісламського банкінгу, належать [14]:

«іджар» – довгострокова оренда, аналог лізингової операції;

«саям» – авансове фінансування, переважно в аграрному секторі;

«іджарва-іктина» – угода, відповідно до якої клієнт отримує право викупити раніше взяте в оренду обладнання;

«закат» – обов'язковий податок (2,5%), яким відповідно до Корану оподатковується власність заможних мусульман і спрямовується на забезпечення бідних верств мусульманського суспільства;

«кард-аль-хасан» – безвідсоткова позика. Банк надає особі чи організації безвідсоткову позику, яка буде повернена в обумовлений термін. Банк може виділити безвідсоткову позику уряду чи організації для здійснення суспільних проєктів (будівництво заводів, фабрик, доріг тощо);

«бей-бі-сілаа» – форвардна угода, за якої покупець платить частково авансом за товари.

На особливу увагу заслуговують так звані «сукуки» (безпроцентні ісламські облігації). Дані облігації є своєрідними проміжними інструментами комерційного банкінгу і ринку цінних паперів. Їх випуск з технічної точки зору аналогічний випуску традиційних цінних паперів, але відмінність полягає в тому, що ісламські облігації структуруються відповідно до принципів шариату і дана структура має бути підтверджена та ухвалена радником шариату. Як і при видачі кредиту, при інвестуванні в ісламські цінні папери у список емітентів не включаються компанії, діяльність яких заборонена ісламом [8].

Крім того, в ісламській банківській системі існують специфічні обмеження [3, с. 209]:

«Ріба» (дослівно «лихва») – заборона на позиковий відсоток з боргу, тобто будь-яка виплата, що перевищує наданий кредит. У зв'язку з цим гроші не сприй-

маються як самостійний товар, а лише як міра вартості товарів.

«Гарар» (дослівно «небезпека», «вводити в оману», «ризикувати») – заборона на навмисний ризик, який виходить за межі необхідного. Заборона «гарару» не означає заборону на будь-які економічні ризики.

«Майсир» (азартна гра) – отримання прибутку випадково. Відповідно це і угоди з забороненими товарами, послугами (класичне страхування, свинина, алкоголь, тютюн, азартні ігри тощо).

«Бай ал-Калібіал-Калі» – продаж боргу за борг. Наприклад, продаж форвардного контракту з відстрочкою платежу за нього, тобто банк продає цінний папір за умови сплати після настання строку виконання зобов'язань по ньому.

Таким чином, принципи роботи ісламських банків зовсім не протидіють принципам ринкової економіки, і, відмовляючись від отримання відсотка, працювати на благодійних началах вони не прагнуть. При цьому кожен ісламський фінансовий інститут обов'язково має релігійних радників, які формують шаріатську наглядову раду. До функцій цього органу належать сертифікація дозволених фінансових інструментів, підрахунок та сплата закяту, перевірка банківських операцій на предмет їх відповідності шаріату, а також розробка рекомендацій щодо розподілу доходу та витрат між інвесторами і банком. Існують ще централізовані органи, які контролюють відповідність діяльності ісламського банку нормам шаріату.

Окрім дотримання ісламських правил та законів, ісламські банки мають бути конкурентоспроможними на ринку банківських послуг та мати можливість задовольняти банківські потреби мусульман. Серед основних характеристик, які відрізняють ісламський банк від традиційного, можна виділити такі [5, с. 112]:

1) ісламські фінансові інститути повинні повністю відповідати віросповіданню і не брати участі в угодах, які містять елементи «ріби» та іншої діяльності, забороненої Ісламом;

2) ісламські фінансові інститути повинні виявляти турботу та глибоке розуміння, коли їх клієнти стикаються з фінансовими труднощами;

3) максимізація прибутку не повинна стати головною метою ісламських фінансових інститутів, їх метою мають бути соціально-економічний розвиток та викорінення жебрацтва;

4) діяльність ісламських фінансових інститутів має бути більш прозорою. Таким чином, щоб вкладники були повідомлені про те, як використовуються їх гроші і яким чином вони отримують прибуток. Дотримання прозорості при видачі фінансування дозволить уникнути використання клієнтів у своїх інтересах;

5) ісламські фінансові інститути повинні надавати послуги всьому населенню, незалежно від типу клієнтів та їх статусу;

6) ісламські фінансові інститути при знятті оплати повинні виходити із фактичної вартості витрат, зазначених при наданні послуг.

Більшість ісламських банків у всьому світі чутливі у питаннях соціальної відповідальності, що відповідає цілям створення таких фінансових інститутів, які мають моральні та матеріальні мотивації. Соціальні заходи, які проводяться банками, вказують на те, що вони звикли виконувати свої зобов'язання і стараються закріпити соціально-економічне становище мусульман. Незважаючи на те що деякі ісламські банки можуть відкрито не заявляти про свою соціально орієнтовану позицію, їх діяльність говорить сама за себе.

Серед ісламських банків, відомих своєю соціальною активністю, можна виділити Ісламський банк Йорданії (Jordan

Islamic Bank), Ісламський банк Бангладеш (Islami Bank Bangladesh) та Соціал Інвестмент банк (Social Investment Bank), Банк Муамалат Малайзія (Bank Muamalat Malaysia).

Закони про створення Йорданського ісламського банку чітко встановлюють соціальну роль банку, яка полягає в укріпленні зв'язків і співробітництва в суспільстві шляхом:

1) надання благодійних кредитів тим, хто їх потребує, з тим, щоб позичальники були незалежними або могли виконати певні фінансові зобов'язання;

2) створення й адміністрування фондів чи спеціальних заощаджень для різних благодійних соціальних цілей;

3) інших різних соціальних заходів, які належать до вищевказаних цілей.

Згідно із встановленими правилами Йорданський ісламський банк провів різні соціальні заходи і зазначив їх у своїй річній фінансовій звітності. Банк виділив пожертви мечетям як призи за вивчення Священного Корану, комітетам заяту та іншим благодійним організаціям. Йорданський ісламський банк також підтримує інші різні соціальні заходи, включаючи освіту, гуманітарну допомогу всередині та за межами країни, а також допомогу іншим благодійним організаціям.

Ісламі Банк Бангладеш продемонстрував неймовірну готовність до виконання соціальної ролі з моменту створення. Це відповідає цілям його створення. Для закріплення своєї соціальної діяльності Ісламі Банк Бангладеш створив організацію під назвою «Ісламі Банк Фаудейшн». Цей Фонд розподіляє фінансову допомогу тим, хто її потребує, в рамках різних програм, таких як програми формування доходу, програми з охорони здоров'я та медичні, програми гуманітарної допомоги, освітні програми, програми релігійного просвітництва. Даний Фонд створив шість сучасних лікарень, два сервісних центри та п'ять професійних навчальних

закладів. Крім того, реалізує програми з розвитку людських ресурсів шляхом надання людям навичок у конкретних сферах з тим, щоб покращити їх економічне становище і якість життя. Фондом також був створений спеціальний інститут, який здійснює релігійне та моральне виховання мусульман.

Соціальні програми, які проводяться даним банком, були розглянуті іншими ісламськими банками в Бангладеш. Наприклад, основні напрями діяльності Соціал Інвестмент банк, який було створено в 1995 р., спрямовані на благополуччя суспільства в Бангладеш. Цей банк працює в напрямі розвитку різних секторів у Бангладеш, у тому числі модернізації управління суспільними організаціями, таких як мечеті, коледжі, вакуфні установи та інші благодійні організації. Крім того, банк робить доступним фонд соціальних заощаджень, який повинен надавати допомогу бідним та тим, хто її потребує. Джерела фонду – річний прибуток банку та громадські внески.

Соціальна діяльність Банку Муамалат Індонезія здійснюється через фонд Байтульмаал Муаламат, який розробив різноманітні програми, такі як B-Community, B-Care, B-Smart і B-VMT. Через програму B-Community зусилля спрямовуються на розробку самодостатності суспільства і сприяння в досягненні суспільного благополуччя. Програма B-Care полягає в наданні допомоги постраждалим у результаті стихійного лиха, такого як пожежі та повені, а також тим, хто страждає від інших трагедій людства, зокрема, війн, голоду і хвороб. Освітня допомога у вигляді стипендій (сплата повного року навчання) для студентів приватних і державних університетів поширюється через програму B-Smart. B-VMT програма – програма мікрофінансування, спрямована на підвищення розвитку мікропідприємств. Допомога, як правило,

надається у вигляді оборотного капіталу та обладнання [5, с. 313-314].

Таким чином, ісламські банки проникли на фінансові ринки і зуміли зайняти свою нішу у світовому інвестиційному процесі. Але разом з тим слід зазначити, що успіх ісламських банків забезпечений завдяки створенню надлишків фінансових ресурсів у нафтоекспортних арабських країнах та потужній підтримці державою ісламської ініціативи. Крім того, потужним фактором було те, що ісламські банки виступили з ідеєю кредитування на умовах взаємної участі в прибутках у період глобального попиту на кредити. Це гарантувало зацікавленість ісламських банків у кінцевому результаті своєї діяльності, на відміну від звичайних банків, які орієнтуються тільки на отримання власного прибутку. Саме ці обставини дозволили ісламським банкам стати активними учасниками на світовому фінансовому ринку, незважаючи на певну специфіку здійснюваних ними операцій та труднощі їх адаптації до міжнародної практики.

Для України модель ісламського фінансування є потрібною та перспективною для розвитку. Зокрема, ще в 2012 р. президент Асоціації українських банків О. Сугоняко [16] зазначав, що «...зараз час вимагає шукати аналог ісламського банкінгу у формі православного чи християнського банкінгу. В Україні цю ідею не розглядають. А варто було б цим зайнятися...». У сучасних реаліях соціально-економічного розвитку нашої держави ісламський банкінг може стати ефективним інструментом для реалізації суспільно важливих проектів. Основу ісламського фінансування становлять принципи довіри, поваги, розподілу ризиків, дотримання взятих на себе зобов'язань та справедливого розподілу прибутку. Саме тому ісламські фінансові інститути чітко знають, куди спрямовуються їх ресурси, в якій кількості та для яких цілей викори-

стовуються. Відповідно, ризик при реалізації інвестиційного проекту є мінімальним. Даний механізм фінансування дозволяє знизити вартість залучених ресурсів для здійснення проектів. Крім того, ісламські банківські установи орієнтуються в першу чергу на фінансування інфраструктурних проектів та боротьбу з бідністю. Для нашої держави зараз надзвичайно актуальними є розвиток не тільки економічної, але й соціальної сфери. За відсутності бюджетної підтримки фінансування суспільних проектів традиційними комерційними банками є складним. Натомість ісламський банкінг базується на духовних та гуманістичних цілях, що проявляється у фінансуванні освіти, медицини, надання благодійних кредитів та розвитку соціальної інфраструктури загалом.

Можливість застосування моделі ісламського фінансування в Україні є не легким завданням. Зокрема, необхідно розробити відповідну законодавчо-нормативну базу, сформувані інституційне середовище, розширити рівень знань щодо специфіки ісламського банкіngu та підготувати фахівців-практиків у даній сфері. Вирішення вказаних проблем потребує тривалого часу та значних інтелектуальних зусиль.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому вивченні особливостей та переваг ісламського банкіngu, а також можливостей застосування його інструментів у національному банківському секторі.

Література

1. Вишнеvский В.П. Рост исламской экономики в мире: институциональный анализ / В.П. Вишнеvский, Е.Н. Вишнеvская // Теоретическая экономика. – 2013. – № 5. – С. 27-37.
2. Мирошник Е.Н. Исламские банки в социально-экономической структуре мусульманских стран [Електронний ре-

сурс] / Е.Н. Мирошник. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/islamskie-banki-v-sotsialno-ekonomicheskoi-strukture-musulmanskih-stran#ixzz3OnAIN14s>

3. Байрам У.Р. Исламские банки: особенности, перспективы развития в Украине / У.Р. Байрам // Экономика Крыма. – 2013. – №2 (43). – С. 206-209.

4. Абдрахманова Г.А. Исламский банкинг и его развитие в Казахстане / Г.А. Абдрахманова // Материалы V Междунар. науч.-практ. конф. «Настоящи постижения не Европейската наука 2009», 17-25 юни 2009 на иконимики. – София, 2009. – Том 1. – С. 82-86.

5. Исламские финансы и банковская система: философия, принципы и практика: монография. – Казань: ЛИНОВА-МЕДИА, 2012. – 527 с.

6. Pellegrini M., Grais W. (2006): “Corporate governance and Shariah compliance in institutions offering Islamic financial services”, World Bank, Policy Research working paper No. WPS4054.

7. Pervez I. A. (1990): “Islamic Banking”, Arab Law Quarterly, Vol. 5, No. 4, pp. 259-281.

8. Галицкая О. Как работают исламские банки [Електронний ресурс] / О. Галицкая. – Режим доступу: http://umma.ua/ru/article/article/Kak_rabotayut_islamskie_banki/1626

9. Москаленко І.М. Особливості діяльності ісламських банків та їх входження на фінансові ринки європейських країн [Електронний ресурс] / І.М. Москаленко, В.М. Кремень. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua>

10. Миловзоров А. Экономика по шариату избавит мир от кризисов [Електронний ресурс] / А. Миловзоров. – Режим доступу: http://www.utro.ru/articles/2012/06/27/1055_471.shtml

11. Чугаев О.А. Исламський банкінг та його фінансові інструменти в контексті концепції потенційної моделі фінансової системи / О.А. Чугаев, А.В. Чередни-

ченко // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 3-4. – С. 13-16.

12. Спасет ли исламский банкинг экономику Украины? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dip-comment.com/expert.php?watch=338>

13. В Украине кастет интерес к исламским финансовым учреждениям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://islam.in.ua/ua/tochka-zogu/v-ukrayini-zrostaie-zacikavlenist-islamskimi-finansovimi-ustanovami>

14. Исламский банкинг: специфика и перспективы [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://islamic-finance.ru/board/2-1-0-20>

15. Шамова І.В. Особливості операцій ісламських банків / І.В. Шамова // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 15. – С. 193-200.

16. Сугоняко О. Час вимагає шукати аналог ісламського банкінгу у формі православного чи християнського банкінгу [Електронний ресурс] / О. Сугоняко. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2012/04/23/084609-2.html>

Надійшла до редакції 18.01.2016 р.